

چهره های ماندگار در یک فصل تاریخ

به سلسله ی پژوهشهای تاریخی، ادبی و فرهنگی:

(شکوهمندی هرات در عصر تیموریان)

پژوهشی از (صبح)

بخش ۳

متفکر والا مقام امیر علی شیر نوایی

استاد بی چون و چرای ادب، فرهنگ، اندیشه، دانشمند، شاعر، در سال ۱۴۴۱ میلادی در هرات متولد شد. تحصیلات او در مشهد صورت گرفت. اشعار او ابتدا به زبان پارسی به دنباله رو از بزرگترین مقلدان نظامی، صورت گرفت. بعد ها نوشته هایش را به زبان مادری (ترکی) تغییر داد. نوایی به همراه جامی بزرگترین تعقیب کنندگان شعر عاشقانه ی سبک نظامی بودند. با وجود غزل سرایان بزرگ در ایران، نوایی در غزل یکه تازی کرده است. منظومه ی هزار و دوصد بیتی فرهاد و شیرین نوایی نیز بسیار غنی ست.

امیرعلی شیر بن آلوس ملقب به نظام الدین از مشاهیر درباریان و وزیرای سلطان حسین، در سال ۸۴۴- ق به دنیا آمد. وی به زبان پارسی و ترکی شعر می سرود و به ذواللسانین معروف بود. امیرعلی شیر با آن که وزیر سلطان بود ولی هیچ گاه از تألیف و مطالعه ی علمی غافل نمی گشت. سرانجام از وزارت کناره گیری کرد و با شاعر هم عصر خود، عبدالرحمن جامی مصاحبت گزید.

اربعین منظوم، دیوان اشعار، محبوب القلوب و ده‌ها اثر دیگر از تالیفات اوست. او به ساخت و تعمیر بناهای اسلامی فراوانی از جمله ایوان حرم امام رضا و مقبره ی شیخ عطار همت گماشت. نوایی، متفکر بزرگ، شاعر، ادیب و نویسنده چیره دست روزگار، مرد سیاست، شخصیت معروف و شناخته شده جهانی به تاریخ نهم فیروزی سال ۱۴۴۱ میلادی مصادف با هفدهم رمضان المبارک سال ۸۴۴ هجری قمری در هرات، در یک خانواده متدین و روشنفکر چشم به جهان گشود. علی شیر نوایی در چهار سالگی تحصیلات ابتدایی خویش را آغاز و در ده سالگی شروع به شعر گویی کرد.

علی شیر نوایی به زبانهای ترکی و پارسی، اشعار و داستانهایی زیادی را به رشته تحریر در آورد. او در نبشته هایش توده‌ها را به نیکی، راستی، تقوا و آموزش و پرورش فرا خوانده است. یکی از آثار گراند علی شیر نوایی کلیات خمسه وی است. او در آثار و اشعار ترکی اش «نوایی» و در نبشته‌های خود به زبان پارسی «فانی» تخلص می‌کرد. چون که علی شیر نوایی شاعر مبتکر و دانشمند مدبر و نویسنده و سیاستمدار با تدبیر بود و در عین حال برادر رضاعی سلطان حسین بایقرا بود، مورد اعتبار و اعتماد سلطان قرار گرفت و در پستهای حساس دولتی ایفای وظیفه نمود و به مقامهای عالی نایل گردید. امیر علی شیر نوایی نیز تلاشهای پیگیر و مساعی خستگی ناپذیری را جهت تقویت و استحکام حکومت سلطان حسین بایقرا به خرج داد و پیروزمندانه از آب درآمد. نوایی در آبادانی و شکوفایی کشور نقش سازنده و عمده‌ای را بازی کرد.

مکتبها، مدرسه‌ها، مساجد و بیمارستانها و پلها ایجاد نمود که تعدادش از سه صدو هفتاد تجاوز می‌کرد. با در نظر داشت این حقیقت مسلم و انکار ناپذیر تاریخی علی شیر نوایی در خراسان و ترکستان از نظر ایجاد مراکز خیریه شخصیت کم نظیر شناخته شده است. در این خصوص و همچنین تجدید و احیای تمدن و فرهنگ اصیل ناب و انسانی از نویسنده‌های بزرگ جهان و مورخان ممتاز چون دولت شاه سمرقندی و خواند میر و دیگران معلومات مستند و موثق به دست آورد. علی شیر نوایی کتابهای زیادی از خود به ارمغان گذاشته است که مهمترین آن «خمسه» است که حاوی شصت و چهار هزار بیت می‌باشد. این کلیات اشعار مشتمل بر پنج مثنوی است. بخش اول خمسه را تحیه الابرار تشکیل می‌دهد که بیشتر درباره اخلاق و تصوف اسلامی است و چهار بخش دیگر آن داستانهایی و افسانه‌های منظومی است که به نامهای فرهاد و شیرین، لیلی و مجنون، سد سکندری و سبعة سیاره در دسترس قرار دارد که به سبک امیر خسرو دهلوی و نظامی گنجوی سروده شده و دارای مفهوم و محتوایی عالی است. اثر گرانبهای دیگر نوایی کتاب خزاین المعانی اوست که حاوی پنجاه و پنج هزار بیت می‌باشد.

همین گونه نوایی کتابی هم به زبان پارسی نگاشته است که متجاوز از دوازده هزار بیت را در بر می‌گیرد. نوایی در اواخر عمر عزیزش کتاب «لسان الطیر» را به رشته تحریر در آورد که حاوی هفت

هزار بیت می باشد و در آن از سبک کتاب «منطق الطیر» شیخ فریدالدین عطار پیروی گردیده است. همچنین علی شیر نوایی کتاب محاکمه اللغتين، خمسه المتحیرین، محبوب القلوب، مجالس النفايس و غیره را نوشت که از شهرت جهانی برخوردار است. علی شیر نوایی بر زبانهای عربی، اوزبکی و پارسی تسلط کامل داشت. به ویژه به زبانهای اوزبکی و پارسی آثار گرانقدری از خود بر جای گذاشته است که بدین مناسبت به شاعر ذواللسانین شهرت یافته است.

نوایی همیشه از اشخاص نیک، مخیر، ساعی، کوشا و پرکار قدردانی به عمل آورده و در تقویت و تشویق ایشان از هیچ نوع همکاری دریغ نورزیده است اما بر عکس از عناصر تنبل و بیکاره و بار دوش جامعه انتقاد نموده است. نوایی «ذواللسانین» با حافظ «لسان الغیب» در این مورد همنا به نظر می رسد که حافظ شیراز با انتقاد از اهل زمانه سروده بود:

اسب تازی شده مجروح بزیر پالان

طوق زرین همه در گردن خر می بینم

نوایی گفته است:

ای نوایی خلق نی کور دیم عجایب بی تمیز

سو کیلتیر گن خوار و زار و کوزه سیند بیرگن غریز

علی شیر نوایی شخصی کریم و بخشنده بود. از دانشمندان، فضلا و شاعران قدردانی به عمل می آورد. پروفیسور براون او را به مالیناس سیلینوف رومی تشبیه کرده است، زیرا که علما و دانشمندان دور و برش حلقه می زدند. علی شیر نوایی یکی از ارادتمندان خاص مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی بود، جامی بیشتر نبشته هایش را به تقاضای علی شیر نوایی به رشته تحریر در آورده است. مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی به سال هشتصدونووهشت. مصادف با چهارده نودودو م. چشم از جهان فرو بست و علی شیر نوایی مرثیه ای را به شکل ترکیب بند نوشت که مشتمل بر هفتاد شعر است. ترکیب بند نوایی با شعر زیر آغاز می شود:

هر دم از انجمن چرخ جفایی دگرست

هر يك از انجم او داغ بلایی دگرست

امیر علی شیر نوایی به زبانهای ترکی و پارسی کتابهای زیادی نوشته است که کتابهای زیر را می توان از مهمترین آنها شمرد:

- چهار دیوان غزلیات مشتمل بر: الف - غرایب الصغر ب - نوادر الشباب ج - بدایع الوسط د - فواید الکبر.

- خمسه که مشتمل بر: تحية الابرار، فرهاد و شیرین، لیلی و مجنون، سد سکندری و سبعة سیاره.

- مثنوی لسان الطیر،

- تذکره مجالس النفائس،
- سراج المسلمین،
- اربعین منظوم،
- نظم الجواهر،
- محبوب القلوب،
- تاریخ انبیا
- تاریخ الملوك العجم،
- نسائم المحبه،
- رساله عروضیه،
- خمسة المتحیرین،
- محاكمة اللغتين،
- حالات پهلوان اسد،
- حالات سید حسن اردشیر،
- مفردات در فن معما،
- قصه شیخ صنعان،
- مناجات نامه،
- منشآت ترکی،
- دیوان پارسی،
- منشآت پارسی،
- میزان الاوزان،
- مکارم اخلاق.

علی شیر نوایی به سال هزار و پنجاه صد و یک میلادی پدرود حیات گفت.

علی شیر نوایی شخصی کریم و بخشنده بود. از دانشمندان، فضلا و شاعران قدردانی به عمل می آورد. پیرو فیسور براون او را به مالیناس سیلینوف رومی تشبیه کرده است، زیرا که علما و دانشمندان دور و برش حلقه می زدند. علی شیر نوایی یکی از ارادتمندان خاص مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی بود، جامی بیشتر نبشته هایش را به تقاضای علی شیر نوایی به رشته تحریر در آورده است.

امیر علی شیر مردی وارسته و فرهیخته بود که به جاه و جلال دنیوی توجه چندانی نداشت. وی بیشتر با شعرا و فضلا و هنرمندان در تماس بود و با صرف مبالغ هنگفتی از دارایی خویش در این راه نقش بسزایی را در رشد و بالندگی فرهنگ و هنر قرن نهم هجری ایفا کرد. اشعار امیر علی شیر به

دو زبان ترکی و پارسی سروده شده و از این رو او را «ذواللسانین» لقب داده‌اند، هر چند گرایش وی به ترکی بیشتر بوده است. وی در ترکی «نوایی» و در پارسی «فانی» تخلص می‌کرد. اشعار ترکی وی همگی به شیوه‌ی دیوانی و در اوزان عروضی سروده شده‌اند.

چنان که پیداست نوایی دلبستگی خاصی به زبان مادری خود ترکی جغتایی داشت و غالب آثار خود را به این زبان تألیف کرده است. وی در اثر سترگ خود تذکره‌ی «مجالس النفایس» از شاعران پارسی‌گوی ترک می‌خواهد که به زبان مادری خود توجه بیشتری نشان دهند. وی در اواخر عمر کتاب «محاکمه اللغتین» را نوشته و با آوردن مثالهایی از دو زبان پارسی و ترکی رجحان و برتری زبان ترکی را از لحاظ غنای واژگانی و قواعد دستوری یادآور شده است. نوایی در زبان ترکی چهار دیوان شعر ترتیب داده و همچنین پنج مثنوی را به شیوه‌ی خمسه نظامی پدید آورده است.

دیوان و خمسه‌ی ترکی وی در بیشتر کشورهای ترکی زبان انتشار یافته است. همچنین دیوانی به زبان پارسی دارد که به طبع رسیده است. همچنان می‌خواند بلخی از مورخان برجسته درس‌نشاطت و سه سالگی دارفانی را وداع گفت. وی پس از طی تحصیلات ابتدایی به تحصیل فقه و فلسفه اسلامی پرداخت و در این رشته‌ها از اعظم روزگار خود گشت. می‌خواند در جوانی عازم هرات شد و مورد توجه خاص امیرعلی شیرنوایی ادیب برجسته عصر قرار گرفت. وی در همین دوران کتاب ارزشمند خود با نام روضه الصفا را به رشته تحریر درآورد.